

Apafi Mihály erdélyi fejedelem portai diplomatáinak felekezeti hovatartozása és kapcsolatrendszere*

Apafi Mihály (1632, 1661–1690) uralma a történettudományban számos, egymással ellentétes véleményt generált.¹ Abban viszont mindenki egyetért, hogy a fejedelmi adminisztráció, az udvar összetételét erősen befolyásolta a fejedelmi pártalkötelezettsége a református felekezet iránt.² A fejedelmi tanácsban az uralma alatt sosem látott többségbe kerültek a reformátusok.³ A török által kinevezett és a korábbi fejedelmekhez képest alacsonyabb származású Apafi Mihály egész uralma alatt sajátos viszonyban volt a régi elithez tartozó családokkal, a Hallerekkel, Csákyakkal, Bethlenekkel, Bánffyakkal. Nem tudta őket teljesen félreállítani vagy megsemmisíteni Bánffy Dénes kivételével, de a Béldi Pál-féle összeesküvés néven ismert események módot adtak a nagyobb családok esetleges túlhatalmának megakadályozására. Helyettük olyan, korábban szinte ismeretlen családokra támaszkodott, amelyek hozzá feltétlenül hűségesek voltak. Valószínűleg nem véletlen az sem, hogy

* Készült a Reformáció Emlékbizottság támogatásával (REB-16-1-KUT-0017).

1 R. VÁRKONYI (1984); SZÁDECZKY (1911); SZILÁGYI (1866) 2:302–376; TAVASZY (1943). Általában a kényszerpályák és a fejedelemség korábbi hatalma elvesztésének korszakaként írják le, ami erősen fakad abból is, hogy a történeti emlékezetben mintegy „benne ragadt” Bethlen Miklós önéletírásának narratívája. R. Várkonyi Ágnes ellenben megpróbálta a három évtized politikájának árnyalatait és külpolitikai, valamint belpolitikai küzdelmeit megvilágítani. Bár talán túl pozitív képet rajzolt Apafi fejedelemről, mégis fontos szerepet játszott abban, hogy a történettudomány figyelme újra a korszakra irányult.

2 BALÁS (1918); KRISTÓF (1930) 60–61.

3 Apafi fejedelmi tanácsában 1678-ban Teleki Mihály kancellár, Naláczy István udvarmester, Bethlen Farkas korlátnok, Bethlen Gergely és Nemes János tanácsosok, Daczó János, Barcsai Mihály és Daniel Mihály az ítélőtábla bírái voltak jelen reformátusként, mellettük az evangélikus szebeni királybíró és öt katolikus főúr volt (EOE 16:74–75). 1682-ben Két katolikus – Haller Pál és Mikes Kelemen – mellett hat református volt jelen a tanácsban: Teleki Mihály, Nemes János, Rhédey Ferenc, Bethlen Gergely, Bethlen Elek és Barcsai Mihály (EOE 17:246–247).

többségük Apafi Mihály és Bornemisza Anna felekezetéhez tartozott. A fejedelem és felesége talán még a „bibliás órálló”-ként emlegetett I. Rákóczi Györgynél (1593, 1630–1648) is intenzívebben és a többi felekezet rovására támogatta a református egyházat⁴ és segítette a református nemesi karrierok kibontakozását. Apafi olvasmányai és naplója is a vallás kérdései iránti különleges vonzódását mutatják.⁵ A korábbi református köznemesség tagjai közül kerültek ki a fejedelemhez legközelebb álló tanácsosok, Naláczy István és Székely László is. A bizalmi állásként számon tartott portai diplomataik közé is elsősorban reformátusok kerültek be ekkor.

Tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy a politikai cselekvés szempontjából hallatlanul érzékeny portai diplomácia működtetői között milyen volt a felekezeti összetétel, a portai követek hogyan kapcsolódtak egymáshoz, és a „pogány” Oszmán Birodalomban való jelenlétet miként élték meg a keresztény erdélyi diplomataik. A kérdés azért izgalmas, mert a 17. századnak erre az időszakára a fejedelemség elitjének a gondolkodásban már megjelentek az önállóság előnyeinek csírái, ami magával hozhatta volna a Habsburg Birodalommal szemben a török felé fordulás támogatását.

Nemes János főkövet

Apafi Mihály fejedelemségének időszaka alatt a portai diplomáciában szolgálatot teljesítők döntő többsége – a fejedelmi tanács tagjaihoz hasonlóan – a református felekezethez tartozott. A korábbi évekhez képest feltűnően nagy számban voltak jelen közöttük székely vagy székelyföldi nemesek, esetleg lófő családból származók is.

A portai diplomáciában fontos szerepet játszottak az adót a Portára vivő vagy nagy kérdéseket tárgyaló úgynevezett főkövetek,⁶ esetleg rendkívüli követek, akik alkalmanként egy-egy időszakot töltöttek a Portán, és általában a rangosabb erdélyi urak közül kerültek ki. Bíró Vencel máig egyetlenként számon tartott, noha kiegészítésre szoruló listája szerint a három évtized folyamán két főúr kezében volt a portai diplomácia vitele, természetesen ezt is Teleki Mihály és Bornemisza Anna felügyelte a fejedelmi udvar részéről. A fontosabb feladatokat két olyan székely fő-

4 SIPOS (2000) 6–12.

5 APAFI (1900) 325–335; THALLÓCZY (1881) 121–124.

6 BÍRÓ (1921) 64–78; KÁRMÁN (2006) 156. Bíró Vencel majd száz éve írt munkája a mai napig alaplúnak számít a témában. Tanulmányomnak nem témája ugyan az erdélyi fejedelemség portai diplomáciája szerkezetének ismertetése, hiszen nem annak a működését mint olyat kívánom bemutatni, hanem a követségben részt vevőket, ám megemlíthető még KÁRMÁN (2015) 54–96, valamint MOLNÁR (1909) 39–128.

ember látta el – hídvégi Nemes János háromszéki és sepsiszentgyörgyi Daczó János csíki főkapitány –, akik nem tartoztak vagyonukat és hatalmukat tekintve az erdélyi elit felső rétegéhez, viszont megbízható háromszéki reformátusok voltak. Talán nem véletlen, hogy egy olyan portai politizáláshoz, amelynek elvi alapja volt, hogy a katolikus Béccsel szemben a török még mindig a kisebbik rossz, a fejedelem és köre szívesebben támaszkodott református alattvalóira.

Hídvégi Nemes János az egyik legősibbként számon tartott háromszéki székely primori családból származott. A família gyakorlatilag folyamatosan jelen volt a széki, lokális elitben, komolyabb birtokrendszert azonban jó ideig nem tudott építeni. A családból 1614-ben csupán Nemes János és Balázs lustrált mindössze tizenkét jobbággyával. A források szerint azonban Tamás más 1615-ben háromszéki főkapitány lett, ami arra utal, hogy a család nem, vagy csak részlegesen volt jelen az 1614-es Bethlen Gábor (1580, 1613–1629) által elrendelt összeírás alkalmával.⁷ Nemes Tamás 1627-ben jelent meg először az összeírásokban, elenyésző számú jobbággyal.⁸ Bethlen Gábor birtokadományozásai során a család két tagja, hídvégi Nemes János és Balázs is megkapta az utód nélkül meghalt Geréb János árapataki és erődsdi részjóságait 1614. március 15-én.⁹ Ugyanekkor a Kézdi széki Alsótorján Nemes Mihályt gyermekként írták össze.¹⁰ A rendkívül ősi család kora újkori karrierje valójában ekkor indult el.

Nemes Tamás Mikó Zsuzsannát vette feleségül és a frigyből született gyermekek közül sokan megérték a felnőttkort. Így szinte egyetlen generáció alatt jelentős rokonsági hálót építettek ki a Székelyföldön, valamint azon kívül is. Nagyon érdekes, hogy a testvérek közül relatíve sokan választottak nem székely származású házastársat, ami némi tudatosságra utal a hatalomépítés tekintetében, amennyiben egyszerre próbáltak szerencsét a Székelyföldön belül és azon kívül is. A népes családból három fiú alapított családot. György a kolozsvári Kassai Annát vette feleségül, Tamás nagymegyeri Keresztesi Juditot, a legmagasabbra jutott János első felesége Pápai Anna, a második pedig brenhidai Huszár Borbála volt. Az összesen öt leány közül csupán Ilona és Erzsébet mentek feleségül székely nemesekhez, Ilona a gyalakutai Lázár Györgyhez, Erzsébet a sepsiszentgyörgyi Daczó Jánoshoz.

Nemes János nemcsak tehetséges diplomata, de a felekezetét támogató református,¹¹ művelt naplóíró is volt. Az iskoláiról nincsen tudomásunk, de feltehető, hogy

7 BALOGH (2005) 170–181.

8 BALOGH (2005) 209.

9 EKK 7:181.

10 BALOGH (2005) 170.

11 Hídvégi Nemes János a sepsiszentgyörgyi Daczó Jánossal együtt a korszak azon székely nemesi közé tartozott, akik aktívan támogatták a saját felekezetüket, sőt részt vett abban a többségében székely

– sok más székelyföldi társához hasonlóan – a nagyhírű marosvásárhelyi kollégium, esetleg a gyulafehérvári iskola diákja volt. A vásárhelyi kollégiumban akkor még elsősorban olyan tanárok tanítottak, akik diákként a puritán szemléletű Martonfalvi Tóth György környezetében nevelődtek.¹² Annak ellenére, hogy Martonfalvit a legjelentősebb Amesius-tanítványként tartjuk számon,¹³ még az ő teológiai felfogásában is egyszerre volt jelen az ortodox és puritán szellemiség egy erősen puritán ízü nyelvhasználattal. A puritán kegyesség nyelvhasználata talán Martonfalvi tanítványai, talán a népszerű váradi Biblia hatására – úgy tűnik – rendkívül széleskörűen terjedt el; azok is használni kezdték, akik teológiai értelemben nem sorolhatók a putitanizmus követői közé. A 17. század második felében a puritán hatás akkor is jelen volt az erdélyi társadalom tagjaiban, amikor a puritán szellemiség egésze nem jelent meg az illető életében vagy politikai cselekvéseiben. Nemes János ezt a megtérésközpontú, sajátosan – és az ortodoxiához képest erősen – kálvini nyelvet használta, amikor szinte minden esztendő hosszabb vagy rövidebb személyes imádsággal kezdett és fejezett be. Az imádságai szövege jól mutatja puritán műveltségét, bibliai ismereteit, a református teológiában való jártasságát.

A jó természetű, a közös hangot mindenkivel megtaláló Nemes korán kezdte diplomáciai karrierjét, hiszen már 1651-ben részt vett abban a küldöttségben, amely I. Rákóczi György fejedelem kisebbik fia, Zsigmond számára Krossenből feleséget hozott Pfalzi Henrietta személyében, és részt vett a menyasszony szülőhelyén rendezett jelképes esküvőn ugyanúgy, mint ahogy a nagy pompával megtartott sárospataki lakodalomban is.¹⁴ Az első években még ritkábban vezetett napló¹⁵ tanúsága szerint II. Rákóczi György (1621, 1648–1660) lengyel hadjáratából rendkívül szerencsés körülmények között, Béli Pál közbenjárására maradt itthon. Ez természetesen azzal a pozitív következménnyel járt, hogy nem esett krími tatár fogságba, és a család erejét meghaladó váltságdíjat sem kellett összegyűjtenie. Már 1658-ban az erdélyi országgyűlés követségének a tagja volt.¹⁶ Jelen volt a szászfenesi csatában, valamint Várad török ostromakor is, de mindig jó időben és óvatosan lavírozott a politikában. Sok székely nemessel ellentétben Apafi Mihállyal is lojális volt annak

nemesekből álló csoportban is, amely felekezeti alapon szerveződött, és amelynek Bethlen Miklós lett a vezetője, aki benősült a székely elitbe úgy, hogy a házasság „szerzője” éppen Nemes János volt, hiszen nemcsak bemutatta Bethlennek Kún Ilonát, de a lakodalomban is főszerepet játszott (vö. 786. jz.).

12 CSORBA (2001) 4:576–594.

13 William Ames, a puritán hite miatt Angliából menekült tanár, a franekeri egyetem híres professzora magyar diákok sorát tanította és ismertette meg velük a puritán gondolkodást.

14 KÁRMÁN (2011).

15 Vö. S. SÁRDI (2014) 273–279.

16 EOE 13:574.

fejedelemmé választásától kezdve. A következő negyedszázad meghozta számára a lehető legteljesebb mértékű hatalomnövekedést a Székelyföldön belül és kívül egyaránt. A mértéktartó és bölcs Nemest már 1661 novemberében, Ali basa szelistyei táborában kinevezte Apafi háromszéki főkapitánynak,¹⁷ de 1662 májusa és 1663 májusa között Rhédey László töltötte be ezt a tisztséget.¹⁸ Ezt követően újra Nemes Jánost választották főkapitánnyá, és 25 éven át, egészen a haláláig megmaradt ebben a pozícióban.¹⁹ 1678-ban a fejedelmi tanács tagjai közé is beválasztották.

Az 1667-es követjárásról fennmaradt Nemes János naplóbejegyzése, valamint rendkívül részletes követjelentése is, amelyben minden részletre kiterjedő alapos-sággal tájékoztatta a fejedelmet a Portán történekről, a kihallgatásokon elhangzottakról.²⁰ Első, nagyon kényes ügyekben eljáró portai követsége több mint fél éven át tartott, ennek során igyekezett a Portára menekült és ott az igazát kereső Zólyomi Miklóssal szemben Erdély, illetve a fejedelem érdekeit képviselni.²¹ Nemes János a naplójában, amelyben hosszú hitvallások, református kegyességének a dokumentumai is találhatók, részletesen ír a követségről. Leírása szerint 1667. május 6-án

[a]z méltóságos fejedelem Apafi Mihály uram ő nga parancsolatjából a nemes Erdély országa impositiójából, az nemes Zólyomi Miklós beszökése alkalmatosságával fennforgó veszedelmes állapotoknak Isten kegyelmességéből lecsendesítésére indultam Isten segítségéből a győzhetetlen hatalmas török császár kapujára hidvégi házamból, kit Isten boldogítson szent fiaért, amen.²²

A korábbi erdélyi portai diplomáciához képest fontos újdonságnak tekinthető, hogy nemcsak egy belpolitikai konfliktusban keresett jogorvoslatot a birtoka fejedelem általi elvétele miatt fellázadt nemes, hanem a Portán is komolyan vették a követelését, és a helyzet rendezése Nemes Jánosnak hosszú hónapjaiba került. A feladat kényes voltát jól mutatja, hogy Nemes követjelentése szokatlanul részletes volt, minden félmondatra aprólékosan kitért benne.²³

Apafi fejedelem és a diplomáciát irányító Teleki Mihály kancellár, no meg Bornemisza Anna fejedelemasszony elégedett lehetett a háromszéki főkapitány munkájával, mert ezt követően az Eperjesre induló küldöttségbe is beválasztották.²⁴ Nemes

17 NEMES (1902–1903) 379.

18 NEMES (1902–1903) 262.

19 SZÁDECZKY KARDOSS (1927) 205.

20 Vö. LÉNÁRT (1881).

21 NEMES (1902–1903) 386.

22 NEMES (1902–1903) 397.

23 Okmánytár 4:360.

24 EOE 14:59.

János diplomáciai jártasságában annyira megbízott a fejedelem, hogy 1670-ben – azt követően, hogy Daczó János és Szilvási Bálint nem boldogult a bonyolult követi feladatokkal – újra csak rá bízta a főkövetséget.²⁵ 1671-ben²⁶ és egy év múlva is kapott a Portával összefüggő diplomáciai feladatokat.²⁷

Nemes János nemcsak a portai diplomáciának lett az egyik fontos szereplője, hanem főkapitányként Háromszék elitjének is. Különösen igaz ez a széki református elitre, amelynek irányítójaként szoros kapcsolatot épített ki az országos elit több csoportjával is. Elsősorban Naláczy Istvánnal,²⁸ Apafi Mihály fejedelem jobbkezevel, de kivívta Bethlen Miklós és apja megbecsülését is. Bethlen Miklós későbbi kancellár, az egész erdélyi református elit legjelentősebb alakja is több ízben megemléltette önéletírásában. Nemes János fontos szerepet játszott Bethlen Miklós első házassága alkalmával, amikor a szintén református székely Kún Ilonát kérte feleségül. Bethlen Miklós kifejezetten rokonszenvvel írt róla az önéletírásában:

A szegény atyámnak kedves jóakarója lévén Nemes János (ki is már ekkor a Basa Tamás igen bölcsen cselekedett tisztei letétele után háromszéki főkapitány vala), véle közlök, és ugyan véle elmenék Fogarasból in anno 1667. márciusban ilyen szándékkal, hogy mind a két személyt megnézzem, és amelyiken az Isten az elmémet megnyugottja, azt az atyám megkéreti számomra. Elmenék én azért Nemes Jánossal Bodolára való szándékkal Brassóba, hol is azelőtt soha nem voltam; atyám és egyéb tekintetekért a szász szomszédok igen jó szívvel láttak s tartottak. Ott Brassóban megtudók bizonyosan, hogy a Béli kisasszony Vargyason Daniel Ferencné keze alatt vagyon, nem az atya és anyja neveli; erre nézve én Bodolának feléje se menék, hanem csak egyenesen Zabolára Basa Tamás és akkor ugyanitt lévő Kún Istvánhoz. Nemes János fogta volt disponálni, hogy Osdoláról oda jöjjön az ipához.²⁹

A jó kapcsolat a későbbiek folyamán is megmaradt, ez mind Bethlen Miklós, mind Nemes János írásából látható. A Béli Pál-féle szervezkedés idején Nemes János éppen úgy kimaradt a lázadók közül, mint sógora, Daczó János,³⁰ a bebörtönzött

25 NEMES (1902–1903) 531–532.

26 EOE 15:18, 23.

27 EOE 15:41–46.

28 TML 4:205. Naláczy István Teleki Mihálynak írott levele arról tanúskodik, hogy Nemes folyamatosan kapcsolatban volt vele, és számos apróbb szívességet tettek egymásnak.

29 BETHLEN (1980) 624.

30 A SZÁDECZKY KARDOSS által „rezgelődés”-nek nevezett eseménnyel kapcsolatosan a mai napig inkább Bethlen Miklós narratíváját ismerjük, mint a valóságot. Nemes Jánosról sokan gondolják, hogy a fejedelem embere volt, a naplójából viszont kiderül, hogy legalább annyi időt töltött Bethlen Miklós körében, mint amennyit a fejedelem közelében. Daczó János szerepe ugyanilyen problematikus. Mivel csak Csíkszék többszöri tiltakozása után sikerült Apafi Mihálynak 1669-ben kineveznie a szék kapitányának, és a kapcsolati hálója sem volt olyan erős és kiterjedt, mint a

Bethlen Miklós azonban vele szemben folyamatos rokonszenvvel viseltetett: „Nékem sem volt egy csepp hütelem is. Nemes Jánosnak, ki másként háromszéki főkapitány és jámbor, értelmes, hű, tisztességes ember volt, nem volt hütele; mert hiszen ha valakit, őtet illette volna a Háromszék csendesítésére való követtség.”³¹ Nemes 1678-as tanácsúrrá választását is megemlítette Bethlen:

Ebben a gyűlésben tették az atyám helyett Bethlen Farkast cancellariusnak és Fejér vármegye főispánjának; Mikola Zsigmondot, Bethlen Gergelyt, Nemes Jánost tanácsnak; Mikes Kelement ítélmesternek; Portára választották ország követeinek Bélié ellen Bethlen Farkast, Mikes Kelement, egy szászot, és a latere majd meglátászó munkára Apor Istvánt.³²

Nemes János halála után a tisztségét, a háromszéki főkapitányságot közeli barátja, Bethlen Miklós kapta meg: „Nemes János meghalván, minden kérésem nélkül a fejedelem a háromszéki főkapitányságot nékem adá, csak elcsudálkozám rajta.”³³

Daczó János

A két székelyföldi és egyben székely családokból származó nemes, Daczó János és Nemes János az Apafi-kor török diplomáciájának a központi figuráivá váltak, akik a Porta felé induló vagy a szultánhoz, nagyvezérhez küldött követtségek döntő többségében benne voltak személyesen vagy valamelyik rokonuk, esetleg kapcsolatrendszerük valamelyik tagja által.

Sepsiszentgyörgyi Daczó János kisebb jelentőségű ügyeket intézett, viszont követként alkalmazták már 1663-ban, később 1671-ben, majd 1675-ben is. 1663-ban Daczó Jánost választották főkövetnek, akit 1664-ben már táblabíróként említették meg.³⁴ A Daczó család a reformáció kezdetei óta volt a református egyház elkötelezett támogatója. Daczó János tehetséges, a török diplomáciában jártas emberként nagyszerűen érzékelte a portai viszonyok változásait és képviselte Apafi Mihály ér-

sógorának, Nemes Jánosnak, ezért feltehetjük, hogy míg Nemes inkább Bethlen Miklós és Apafi köre között mozgott, addig ő Béli Pál és a fejedelem között ingadozott (1927, 209–210). Az általa írt összes levél alapos elemzése – amit jelenleg végzek –, valamint életének és pályájának teljes feltárása minden bizonnyal közelebb visz majd a két nemes szerepének árnyalásához.

31 BETHLEN (1980) 705.

32 BETHLEN (1980) 708.

33 BETHLEN (1980) 801.

34 EOE 13:316.

dekeit.³⁵ Szilágyi szerint Daczó Jánost egy rendkívül nehéz helyzetben, már 1662 tavaszán elküldte Konstantinápolyba Apafi Mihály, hogy a török hadvezérek szigorát enyhíteni próbálja. Július 6-án már meg is érkezett a portai paranccsal, amely a túlkapásoktól óvta a feleket.³⁶ Bethlen Miklós az önéletírásában úgy emlékezett meg róla, hogy

Daczó János szegény főember, de tisztre, méltóságra halálig, jószágra halálban vágyakozó ember, másként az atyámnak még ab anno 1658. igen kedves fiúi nevet nyert embere vala. Ez a fejedelemtől Cikmántort per defectum familiae Darlóczianae ugyan az atyám által megkérte vala, de Béli Pál jure familiae Balásfi keresztül állta benne. Némek Daczó jóakaróm volt, én is néki; én és Nemes János által találta meg Béli, ne akadályozza, inkább végye az ő szolgálatját, de emez kedvetlen választ ada Daczónak. A könny az orcáján leméne rajta, s mondá: No a szegény legény is, amit tud, elköveti. Egyébaránt Daczó hazug, és boszorkányoktól is tudakozó ember vala, végtére Tököli alatt tanácsúr lön, és Havasalföldében hala meg szegény vénségében számkivetésben.³⁷

A rendkívül aktív református főnemes már 1661-ben is csíki főkapitány volt,³⁸ majd 1669-ben újra megkapta ezt a fontos katonai vezetői pozíciót.³⁹ A Daczó János felemelkedésében minden bizonnyal fontos szerepet játszott sógora, hídvégi Nemes János háromszéki főkapitány, akinek Daczó az Erzsébet nevű húgát vette feleségül. Nemes János naplójából jól látható, hogy a két székely főember általában együtt mozgott a különböző politikai eseményekkor, ráadásul összekötötte őket elkötelezett református voltak is. Nemes János minden évben többször tudósít arról naplójában, hogy a sógoránál volt vagy vele tartott valamilyen országos jelentőségű eseményre. 1669. július 28-án Daczó Jánossal együtt ment Tusnádra, majd Csíkszeredába, „a Daczó uram kapitányságba való introductiojára.” Itt harmincadikán iktatták be a csíki főkapitányi tisztségbe „Daczó János uramot [...] ő nga paran-

35 SZILÁGYI (1866) 2:367.

36 SZILÁGYI (1866) 2:368.

37 BETHLEN (1980) 672.

38 Mivel Apafi fejedelemmé választásakor Csíkszék főkapitánya az a királyhalmi Petki István volt, aki Kemény János (1607, 1661–1662) mellé állt, ezért Apafi helyette nevezte ki a szék élére Daczót. A csíkszékiek többsége ez ellen tiltakozott ugyan, de egészen 1664-ig, Petki és Apafi megbékéléséig ő maradt a szék főkapitánya. Ekkor a székben nagy tekintélyű Petki lett a főtiszt egészen a haláláig, 1667-ig. Ezután nem Daczót nevezte ki a fejedelem, hanem a saját sógorát, Szentpáli Jánost, aki Bornemisza Zsuzsanna férje volt. Szentpáli azonban 1669-ben meghalt, és ezután már semmi nem állt az útjába Daczó kinevezésének, aki addig sokat tett a fejedelmi párt szolgálatában (SZÁDECZKY 1927, 205).

39 TÜDÖS (2003) 1:379.

csolatjából, Kálnoki Mihály uram volt mellettem egyik commissarius.⁴⁰ Az év decemberében Nemes János utazott Szenterzsébetre Daczóhoz,⁴¹ 1670 áprilisában pedig Daczó János és Péter mellett Apor Lázár volt Nemes János vendége. Alig egy hónap múlva Nemes főkapitányként katonai szemlét tartott Sepsiszentgyörgyön, a Daczók birtokközpontjában, ezt követően pedig Daczó János házában aludt.⁴² Ennek az évnek az őszén, október 13-án az országgyűlés Szilvási Bálintot és Daczó Jánost választotta portai követnek, másnap pedig Nemes Jánost is megbízták az-zal, hogy az évi adót a portára vigye főkövetként.⁴³ A követek az őszt és a tél egy részét is a Portán töltötték követi teendőiket intézve. 1672-ben egyszer, júliusban utazott Sepsiszentgyörgyre Nemes János, a sógorához,⁴⁴ a rákövetkező esztendőben több ízben is találkoztak a napló szerint, először februárban, ám ekkor nem elsősorban a sógorával tárgyalt, hanem kifejezetten a hűgát látogatta meg.⁴⁵ Márciusban újra Daczó Jánosnál ebédelt a háromszéki főkapitány, ami nyilván azért volt ilyen gyakori, mert Nemes János a főkapitányi teendőit előszeretettel intézte Sepsiszek központjában, Sepsiszentgyörgyön. 1674 márciusában Nemes vacsorázni ment a sógorához,⁴⁶ júliusban Daczó János járt Nemes János hídvégi udvarházában gyalakutai Lázár Imrével, közös sógorukkal. Júliusban Nemes János első feleségének, Pápai Annának a temetése alkalmából szintén ez a két székelly főember maradt a leghosszabb ideig a hídvégi udvarházban.⁴⁷ 1675-ben a Daczók szenterzsébeti és sepsiszentgyörgyi birtokán is találkozott a két férfi, majd pedig 1676 februárjában szintén Daczó János volt az egyik leghosszabb ideig Nemesnél tartózkodó vendég annak második, Huszár Borbálával tartott menyegzője alkalmából.⁴⁸ A lakodalomban megjelent főurak közül a naplóíró Nemes Beldi Pál, Mikes Kelemen, Czegei Wass János, Daniel István, Kálnoki Sámuel, Macskássy Boldizsár és Lázár Imre nevét tartotta fontosnak megemlíteni a násznép között megjelent főemberek közül. Az esztendő nyarán július 18-án Daczó ment Nemes Jánoshoz, 25-én pedig Nemes utazott Sepsiszentgyörgyre.⁴⁹ 1676 ősztől 1677 tavaszáig szinte folyamatosan együtt mozgott a két főkapitány,⁵⁰ majd pedig 1677 októberében tagjai voltak

40 NEMES (1902–1903) 406.

41 NEMES (1902–1903) 407.

42 NEMES (1902–1903) 408.

43 NEMES (1902–1903) 531.

44 NEMES (1902–1903) 535.

45 NEMES (1902–1903) 536.

46 NEMES (1902–1903) 540.

47 NEMES (1902–1903) 541.

48 NEMES (1902–1903) 549.

49 NEMES (1902–1903) 550.

50 NEMES (1902–1903) 554–556.

annak a főurakból álló csoportnak, akik a fejedelem lányának holttestét kísérték Radnótról Kolozsvárra. (A napló szerint Apafi „Sófi” nevű leányáról van szó,⁵¹ viszont a Farkas utcai templomban Apafi Mihály Zsuzsanna nevű leánya nyugszik.) 1678-ban Daczó János valóban aktív részese lehetett a Béli-párt letörésének, aminek következtében újra bizalmat kapott a portai diplomáciában. Nemes János naplójának további részeiben is fel-feltűnik Daczó János neve, ami azt mutatja, hogy kettejük együttműködése folyamatos maradt.

Több ízben református főemberként jártak el, például 1673-ban a kálnoki templomot juttatták a saját felekezetük számára a katolikusokkal szemben.⁵² Ez a fellépésük már jól jelzi, hogy a Daczó János és a Nemes János névvel fémjelzett háromszéki református elit szükségét érezte, hogy az egyre erősödő háromszéki katolikus családokkal (Mikesek, Kálnokiak, Aporok, Petkiek, Henterek) szemben megfogalmazza önmagát. Ennek a református székely nemesi közösségnek szoros kapcsolatai alakultak ki az erdélyi református elittel. A Bethlen Gábor fejedelem-sége óta tudatosan, a fejedelem segítségével épülő református országos elit ekkorra jelentős méretűvé növekedett, és nem tűnt úgy, hogy a Székelyföldet kivéve akadhatna riválisa a hatalmi pozíciók megszerzéséért folytatott küzdelemben. Háromszéken azonban masszívan tartotta magát, sőt meg is erősödött néhány katolikus székely főnemesi család, akikkel szemben mind a fejedelmi udvar, mind pedig az országos elit református része szívesen támaszkodott az őket ellensúlyozni próbáló helyi református családokra. Minden bizonnyal ez a pont volt az, ami miatt az egyébként Daczót lenéző Bethlen Miklós is együttműködött a csíki főkapitánnyal. Ennek ellenére az ő birtokgyűjtő szenvedélyét is okolta azért, hogy az erdélyi urak Béli Pál ellen fordultak:

A három Bethlen Bethlenért, Daczó János Cikmántorért vágni kezdék a fát Béli alatt a fejedelem előtt, járul hozzá Mikes, nem Daczóért, mert azt gyűlölte, bolondnak tartotta, üldözte, hanem a három Bethlenhez való barátságból és Beldire való haragjából, és annak jószágára való vágyásból, mint ezt ide elébb a dolog megmutatja.⁵³

Bethlen Miklós azt is gyanította, hogy Daczó Jánosnak része volt az ő fogarasi fogaságba vettetéséhez, sőt úgy gondolta, hogy Daczó igyekezett elérni a fejedelemnél, hogy őt megöltesse. Sem becsületes, sem okos embernek nem tartotta Sepsiszentgyörgy urát: „Daczó János is titkon Beldista volt, de sem oda, sem a fejedelemhez

51 NEMES (1902–1903) 558.

52 NEMES (1902–1903) 538.

53 BETHLEN (1980) 674.

nem volt igaz, mindenik helyt hazudott.”⁵⁴ A negatív vélemény ellenére Bethlen Miklós mindvégig az általa vezetett református politikai kör tagjának tekintette Daczót, akinek a Thököly-mozgalommal kapcsolatos, 1686-ban bekövetkezett nó táztatásával sem értett egyet.⁵⁵

A diplomácia alkalmi résztvevői

Nemes János és Daczó János mellett azok, akik még több ízben kaptak követi megbízásokat, mindannyian szoros kapcsolatban álltak ezzel a két emberrel. Ilyen volt a fejedelmi udvarban Teleki Mihály jobb kezének számító Naláczy István, belső tanácsos, udvarmester, Hunyad és Zaránd vármegye főispánja, aki 1664-ben és 1672-ben ment főkövetként a Portára. Naláci Naláczy István Székely László mellett Teleki Mihály kancellár és Apafi Mihály fejedelem legszűkebb köréhez tartozott, az előbb említett Nemes János a naplójában több ízben is úgy említette, mint a komáját. Ha ő maga nem is volt tehát székely, szoros szálak fűzhették a háromszéki főkapitányhoz, Nemes Jánoshoz. Az erdélyi politikai életben pedig nemcsak Nemessel, hanem – még inkább – Daczóval is együtt mozgott. Naláczy István 1664-ben és 1672-ben járt a Portán, utóbb Nemes Jánossal együtt alkották a követséget. Együttműködése Nemessel már 1667-ben nyilvánvaló volt. Komájaként emlegette Nemes mellett Teleki Mihályt is, akinél sokszor járt közben Baló László mellett, aki szintén a török diplomácia egyre fontosabb tagja lett.⁵⁶

Apafi Mihály uralmának utolsó harmadában két ízben is megfordult a Portán főkövetként bodoki Mikó István, aki 1680-tól Háromszék főkirálybírája volt. A református székely nemesnek már az apja, Mikó Miklós is többször járt portai követségben, Mikó István pedig szintén a háromszéki református elit tagja volt, még akkor is, ha a családja súlya nem is volt mérhető ekkoriban a Mikesekéhez. Nemes János és ő rokonok voltak, hiszen Nemes anyja is Mikó lány volt, Mikó Zsuzsanna. A naplójában a háromszéki főkapitány a belső körének tagjaként emlegette Mikó

54 BETHLEN (1980) 704.

55 „Ezen tavasz vagy nyáron in anno 1686. (vide articulum ejusdem anni 5. et 7.) nótázók meg Szebenben Pekri Lőrincet és Daczó Jánost Tökölivel való árultatásért; vétkeik bizony volt, kivált Pekrinek, de a processus igen rossz és törvénytelen volt, kivált azért: [...] Daczó Jánosra semmi derék bizonyság nem volt, hanem a deputációban amint Teleki firtatta, ejtett olyan szót, melyet jóra is, rosszra is magyarázhatott ember, erről osztán a deputáció neve és az ország három pecsété alatt íratnak testimoniumot” (BETHLEN 1980, 773). A nótaperek a korszak hűtlenségi pereit voltak. Aki valakit nótáztat, az az illetőt hűtlenségi peres eljárás alá vonja.

56 TML 5:89–91. Naláczy itt öccsének nevezi Balót.

Istvánt már 1670-től.⁵⁷ Rokoni kapcsolatokra is utalt, amikor Mikót öcsém vagy öcsémuram megnevezésekkel illette. A fiatal unokaöcs már ekkor követi megbízást kapott a fejedelemtől, és Nemessel és Daczóval egy időben, velük szoros együttműködésben tanulhatta meg a diplomácia alapjait. Ekkor még csak a két „öreg” főkövet kíséretének volt a tagja, később azonban, 1681-ben és 1685-ben is főkövetként utazhatott a Portára.⁵⁸

1662-ben a fő- és a rendkívüli követek között jelen volt Szombatfalvi Bernhárdi Mátyás, akinek a nevéből látjuk, hogy az udvarhelyszéki Szombatfalváról származott, valamint a nála ismertebb háromszéki családból származó, sepsikőröspataki Kálnoki Mihály.⁵⁹ Ők mindketten úgynevezett postakövetként szolgálták I. Apafi Mihályt a Portán.⁶⁰ Az 1662. október–novemberi medgyesi országgyűlésen választották meg követnek Kálnoki Mihályt, aki november 12-én indult el követségben a Portára. Kálnoki Mihály az ekkor felemelkedő család mellékágából származott, Nemes Jánossal távoli rokonságban állt.⁶¹ Kálnoki és Nemes számos alkalommal működött együtt, például 1668. június 12-én, Bethlen Miklós és Kún Ilona lakodalmán ők voltak a „főgazdák”, azaz vőfélyek.⁶² Egy év múlva Nemes János jelen volt Kálnoki Mihály felesége temetésekor, és később is, Kálnoki haláláig megmaradt a szoros kapcsolatuk, látogatták egymást és együtt is utaztak.⁶³ 1669-ben, Daczó Jánosnak a csíki főkapitányságba való beiktatásakor Kálnoki és Nemes együtt iktatta be Daczót a tisztségbe Csíkszeredában.⁶⁴ 1670-ben Kálnoki Mihály és Mikó István együtt tárgyaltak Nemes Jánosnál a követségbe indulásuk előtt.⁶⁵

A főkövetek között egy-egy alkalommal feltűnt a szintén háromszéki főember, a katolikus zabolai Mikes Kelemen, valamint a református kisérei Rhédey Ferenc is. Mikes Kelemen 1669-ben járt a Portán főkövetként, Rhédey Ferenc pedig 1667-ben. Zabolai Mikes Kelemen ekkor – Petki István 1667-ben bekövetkezett halála óta – a székelyföldi katolikus nemesek vezetője volt.⁶⁶ Petki utódját, Apafi Mihály sógorát, Szentpáli Jánost már Mikes Kelemen iktatta be Rhédey Ferencsel a csíki főkapitányi tisztségbe.⁶⁷ Mikes Kelemen az országgyűléseken is a háromszéki szé-

57 NEMES (1902–1903) 408.

58 BÍRÓ (1921) 146.

59 SZILÁGYI (1866) 2:356–357.

60 EOE 13:31, 552.

61 TÜDŐS (1998) 16.

62 NEMES (1902–1903) 401.

63 NEMES (1902–1903) 405.

64 Ld. 797. jz.

65 NEMES (1902–1903) 410.

66 SZÁDECZKY (1927) 204.

67 NEMES (1902–1903) 395.

kely nemesek képviselőjében járt el, tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt. 1624-ben született, minden bizonnyal a családi birtokon, Zabolán. Noha a családja már 1614-ben a háromszéki főnépek élén helyezkedett el a Basa és a Kálnoki családdal együtt.⁶⁸ Ezt a családot a székely tradícióban az ősi, székely eredetű famíliák között van tartották számon. A család a 16. század végén katonai szolgálataiért jelentős birtokadományokban részesült, két Mikes testvér pedig Székely Mózes seregében harcolt az erdélyi Mohácsként számon tartott brassói csatában, amely után Basta kivégeztette őket.

A család tagjai Bethlen Gábor uralma alatt jelentős rangemelkedést könyvelhettek el. Mikes Zsigmond többször volt Bethlen portai követe, aki hűségéért 1626-ban jelentős birtokokat kapott, ugyanis Szalánczy György családjának fiú ágon történt kihalása után megszerezte annak zágoni jószágait. A felfelé ívelő karriert megakasztotta I. Rákóczi György uralkodása. A református fejedelmet talán zavarta a katolikus Mikesek gyors hatalomra kerülése és súlyuknak ilyen mértékű növekedése, és talán csak az alkalomra várt, hogy ezt a folyamatot valahogyan lelassítsa. A harmincas években három Mikes fivér romantikus lányrablása erre megfelelő indokot szolgáltatott. Az ítélet ugyan fej- és jószágvesztés volt, ám Rákóczi utóbb megkegyelmezett. A legtehetségesebb fiú, Mihály ekkor visszatért Erdélybe és 1639-től katonaként és diplomataként szolgált a fejedelmet, miközben – az udvari ranglétrán egyre feljebb jutva – Székelyföldön kívül is jelentős birtokokat szerzett.

Amíg Mihály az udvarban forogva építette a családja karrierjét, addig a familia többi tagja Háromszéken igyekezett visszaszerezni a család hatalmát a Basákkal szemben. A széki periratok alapján egyértelmű a munkamegosztás a családtagok között, Mihály gyakorlatilag nem szólt bele a széki történésekbe. Nem így testvérei, akik közül elsősorban Kelemen igyekezett a Mikesek számára minél több szimpatizánst szerezni. Kelemen a széken belül nősült, a szintén ősi Kálnoki családból származó Zsuzsannát vette feleségül. Mihály birtokszerzései révén az ő feladata volt a folyamatosan gyarapodó birtokok egyben tartása. Az ötvenes évek jól láthatóan a nagy társadalmi mozgások időszaka volt Háromszéken. A Kálnoki, a Mikó, a Nemes, valamint a Daczó családok egyelőre a helyüket keresték. 1657-ben a Mikesek már elég erősnek érezték magukat egy széken belüli hatalomátvitelhez, ezért Kelemen egyre határozottabban próbált élni széki főkapitányi pozíciójával. 1659-re Mihály elérte Rákóczinál, hogy öccsét ítélőmesterré tegye.⁶⁹

68 BALOGH (2005) 180–181.

69 A Mikes család vagyongyarapodásához és kapcsolati hálójához fontos adalék Mikes Kelemen végrendelete: TUDÓS (2003) 279–288.

Mikes Kelemen 1660-ban, II. Rákóczi György halálának időpontjában még csupán elkezdte a Mikes család hatalmának széken belüli kiépítését, amit nehezített a család hosszas ragaszkodása Rákóczihoz. A széki kapitányi tisztség azonban ehhez megteremtette a kiindulópontot. Kelemen 1664-ben, Mihályhoz hasonlóan, megkezdte birtokai szaporítását a Székelyföldön kívül is (Alsó-Fehér megyében szerzett birtokokat, Szunyogszezen).⁷⁰

Mikes Kelemen a katolikus székely elit csúcsára csak Petki István halála után jutott el. 1664-ben már a fejedelmi tanács tagjaként tüntették fel⁷¹ 1669-ben nemcsak követ volt, de ekkortól lett a fejedelmi tábla ülnöke, 1678-tól – a Béldi összeesküvést követő átalakítások kapcsán – újra ítélőmester, 1681-től – 1686-ban bekövetkezett haláláig – az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke,⁷² 1683-tól a székelyek generálisa és Fehér vármegye főispánja volt. A portai diplomáciában mindazonáltal nem lett állandó résztvevő, amiben talán része volt annak is, hogy Apafi és Teleki nem bízott meg benne annyira e téren, mint Nemesben és Daczóban.

Rhédey Ferenc Apafi korában már inkább visszavonult a politizálástól, jóllehet korábban – 1657 novembere és 1658 januárja között – erdélyi fejedelemnek is megválasztották akkor, amikor a portai bizalom erősen megingott II. Rákóczi Györggyel szemben. 1620-tól a család a Székelyföldön, Erdőszentgyörgyön is birtokot szerzett. Fiát, Lászlót egy rövid időre – 1662–1663 között – háromszéki főkapitánnyá is megválasztották.⁷³ Ő maga inkább korábbi tekintélyével volt jelen a politikában, így a portai diplomáciában is.

Apafi kapitihái

A főkövetek és a postakövetek mellett nagyon fontos szerepet töltöttek be a portai diplomáciában az úgynevezett kapitihák, akik állandóan ott tartózkodó követként segítették az alkalmi vagy főkövetek munkáját. Ők sem tudtak törökök, de jobban kiismerték magukat a helyi viszonyok között, és eredményesen tudták előkészíteni az Erdélyből érkezők munkáját.⁷⁴ Ezek között az állandó követek között a korábbi időkhöz képest feltűnően felülreprezentált a háromszéki eredetű székelyek aránya. Ilyen kapitihaként szolgálta az erdélyi fejedelmet 1663-ban zágoni Jankó Péter

70 EKK 30:862–863.

71 EOE 13:316.

72 Tüdös (2003) 401.

73 SZÁDECZKY KARDOSS (1927) 205.

74 BÍRÓ (1921) 79–94; KÁRMÁN (2006) 156–157; KERÉKES (2004) 1193.

(Zágon három nemesként összeírt családjainak egyikéből származott),⁷⁵ 1664-ben nagybacsoni Baló László,⁷⁶ 1667-ben rétyi Székely Mózes,⁷⁷ 1674-től 1675 őszéig sepsiszentgyörgyi Daczó György,⁷⁸ 1686-ban nagybacsoni Baló Mátyás.⁷⁹ Rajtuk kívül székelyföldi származású volt még marosnémeti Gyulay István, aki 1668-ban lett kapitihá,⁸⁰ valamint nagygalambfalvi Sándor Pál, aki 1687 májusa és 1690 között szolgált állandó követként.⁸¹

A vizsgált időszak első felében volt két olyan követ, akik kapitihaként vagy alkalmi megbízatásokkal voltak jelen a török diplomáciában, és mindketten igazi, professzionális⁸² diplomatáknak tekinthetők. Az egyikük nagybacsoni Baló László volt, aki 1664–1667 között folyamatosan végzett diplomáciai feladatokat. 1664-ben kapitihá volt, később, például 1667-ben postakövetként is említik a források.⁸³ A Nemes Jánoshoz és Daczó Jánoshoz, valamint Mikó Istvánhoz hasonlóan háromszéki származású, református Baló Lászlót a fejedelemasszony, Bornemisza Anna hopmestereként említi Bethlen Miklós, aki Balót tehetséges – vagy legalábbis sokaknál nagyobb portai helyismerettel rendelkező – követként írta le.⁸⁴ A neve már 1663-tól folyamatosan jelen volt a portára irányuló diplomácia névsorában. Ekkor még ő szállította a főkövetnek az adópótlást. 1664-ben már kapitihá volt. 1665-ben újra Konstantinápolyba küldték csakúgy, mint 1666-ban. Egy év múlva, 1667-ben postakövetként küldte a fejedelem Krétára a nagyvezérhez. 1670-ben már a főkövetség része volt csakúgy, mint 1672-ben. 1686 januárjában már a fia, nagybacsoni Baló Mátyás tett követi esküt az országgyűlés előtt, aki 1688-ban a főkövetség tagja lett.⁸⁵

A másik professzionális – mert törökül tudó és egész karrierjét erre építő – török diplomata Rozsnyai Dávid volt,⁸⁶ akit több ízben neveztek az Erdélyi Fejedelemség

75 SzOkI 6:43–45, 50, 53–54.

76 BÍRÓ (1921) 130.

77 Követi esküje: SÁL Fond 74. fasc. IV. 5. (1667. okt. 6.); róla bővebben CSÁKI (2008) 287–294.

78 BÍRÓ (1921) 133.

79 BÍRÓ (1921) 137.

80 BÍRÓ (1921) 131–132; EOE 15:83.

81 BINDER (1983) 107–108.

82 A *professzionális* jelzőt tudatosan használok abban az értelemben, ahogyan maguk a kortársak is tekintettek erre a két emberre. Mindkettőjükre igaz az, hogy még a kapitihák jó részénél is jobban kiismerték magukat a Portán, illetve a török tisztviselők között, valamint az, hogy a korszakban a legtöbb időt töltötték a portai diplomáciában. A levelekből látható, hogy a kapitihák egy része sem komolyabb alkalmasságot nem mutatott a feladatra, sem az egzisztenciáját nem építette erre a munkára.

83 BÍRÓ (1921) 129.

84 BETHLEN (1980) 661.

85 BÍRÓ (1921) 130.

86 Rozsnyai Dávid élete alaposan feltárt életút, ld. KÁRMÁN (2013) 150–158; MOLNÁR (1909).

utolsó török követének. Azon kevesek közé tartozott, akik „török deákok” voltak,⁸⁷ azaz erdélyi létükre törökül is megtanultak, jóllehet ezt még a kapitihák legnagyobb része sem tette meg. Klasszikus értelmiségi pályafutás volt az övé. A marosjárai előnévből látható, hogy Rozsnyai is a Székelyföldön, illetve Marosszéken lakott. 1641-ben Marosvásárhelyen született, és minden bizonnyal jó nevelést kapott, mert latinul kiválóan olvasott és írt, emellett klasszikus műveltséggel is rendelkezett.⁸⁸ Maga és a családja is református volt, a nővére Veresmarty Gáspár felesége volt, aki először marosvásárhelyi lelkész és teológiaprofesszor, később kolozsvári lelkész és református püspök volt.

Rozsnyai pályája 1661-ben indult. 1662-ben már Haller Gábor mellett volt annak temesvári követjárása alkalmával. 1663-ban a fejedelmi udvarnak ajánlotta fel a szolgálatait, és török deák lett.⁸⁹ Már ebben az évben – törökül még nem tudva – Daczó Jánoshoz csatlakozott, akinek ekkor az adó Portára vitele volt a feladata. A következő években megtanulta a nyelvet, és 1667-től már tolmácsként is dolgozott. A tolmács feladatai mellett egyre jobban megismerte a portai diplomácia elemeit, ezért szinte minden követségben szerepet kapott. Ezt követően évente kellett tolmácsként, valamint a követségek tagjaként a Portára vagy a nagyvezérhez utaznia.⁹⁰

A művelt Rozsnyai nemcsak a követi útjairól írt színes naplót, hanem a mindennapjairól is. Amikor a Béldi Pál-féle felkelés kapcsán három éven át kegyvesztett lett, sőt Szamosújvár várának a börtönébe is került, még az álmait is pontról pontra lejegyezte. Hívó reformátusként ezeket az álmokat Isten üzenetének tekintette, amelyeket különleges jelentésűnek tartott. Az általa lejegyzett egyik álom elemeit kizárólag abból a szempontból kívánom említeni, amennyiben leírják az erdélyi diplomáciáról Rozsnyaiiban élő képet.

Az álom helyszíne a gyulafehérvári templom, amely az erdélyi református felekezeti élet szakrális központja, a fejedelmi udvar hitéletének központja, a fejedelmek temetkezési helye volt. Az a tény, hogy egy török követséggel kapcsolatos esemény az álomban ide helyeződik, jól mutatja az Apafi fejedelem korára megerősödött kálvini irányt, az ekkorra kialakult református elitet és annak véleményformáló szerepét a portai diplomácia kérdéseiben is. Nagyon beszédes az is, hogy az álomban jelen van Bornemisza Anna, Apafi Mihály felesége is, aki nemcsak erős egyéniség,

87 Ld. KÁRMÁN (2006).

88 ELEKES (1905).

89 MOLNÁR (1909) 62.

90 EOE 13:304–306, 389, 390, 500, 15:83, 305, 392; Okmánytár 4:350, 373, 379, 391, 394, 407, 408, 410, 413, 439, 440, 489, 505; 5:9, 41, 45, 48, 66, 68, 69, 81, 106, 107, 123, 137, 138, 147, 149, 167, 540.

a fejedelmi udvar gazdasszonya volt, de határozottan beleszólt a fejedelemség politikájába és diplomáciájába is. Az álomban is hangsúlyos Bornemisza Anna szerepe, mint ahogyan valóban az is volt. Az álom harmadik fontos eleme a török követ jelenléte, az általa hozott levél. Ez egyszerre utal Rozsnyai munkájára, a török követségre és a török deákságra, de ugyanakkor jól érzékelteti az Oszmán Birodalom jelenlétének állandó realitását is.

Június. Pünkösöd napjára virradolagh ilyen almot láttam. Mintha a Fejérvári Templomban volnék, a Templom sokkal nagjabb volna annál mint van, igen sok oszlopok volnának benne, mindenik mellett mesterséges cifrázattal Márvány kőből álló egy-egy praedikallo szék, sok Aszonyók jönnek vala ki leányokkal elegy a Templomból de nagjabb része feketében vala, a Fejedelem s Fejedelem Aszony fen a rostélyban valának. En penigh egy ingben és lábravaloban s egy mente a nyakamban vetve ülök vala egyik kő oszlop mellett és ki menvén a Templomból a mint megyek vala egyik czizmámat el ejtem, s hát Tophesus Uram ugy hiva hogy mennyek hamar s üllyek az ő kglme szekérében s hát ő kglmének is be kötve a lába fel ülék a szekérben, s hát ugy siettetnek hogy mennyek hamar mert fel ent a Török követ s a Fejedelem igen kerestet, s hát a mint megyek látom hogy megjen a követ de mint ha a Hav: Vajdatul jött volna s hát mint ha egy néhányan volnának, az elsőnek kalap a fejében, fekete hoszsu ujjas és galléros palást forma suba rajta, a galléra veres bársonnyal borított, egy Török levél a kezében, mentében ugy olvassa az utón, más kettő annak utánna ajándékot visznek a kezekben, de annak is mindeniknek egy egy Török levél a kebeleikben, legh utol is kettő megjen valakik is egy egy igen rut el kopott s megh fejéredétt nuszt béléseket visznek vala ajándékban a Fejedelem Aszszonyak ő Ngának. Fel menvén a Török követ azt mondgya a Fejedelemnek hogy kérjen veniat neki a Fejedelem Aszöntul had mehessen el, mert ő tova nem várakozik. Isten adgja jóra.⁹¹

Az álomjelenetet Rozsnyai fontosnak, jelentőségteljesnek tartotta, ezért is örökítette meg. Az álom leírása idején Rozsnyai fogságban volt egy olyan ügy következményeként, amelynek a politikai szálai meglehetősen nehezen kibogozhatóak. Számára a saját helyzete lehetett a központi kérdés, engem azonban azoknak az elemeknek a jelenléte érdekel, amelyek az álom díszletei, szereplői, és amelyeket Rozsnyai is megjegyzett mint az álomban fontosakat. A szereplők között ott volt Tofeus Mihály, Apafi Mihály udvari papja is, aki Bornemisza Anna állandó vendége, lelki vezetője volt. Véleménye nemcsak az egyházat érintő kérdésekben volt meghatározó, hanem a politikában is. A prédikációiból nem hiányzott az aktuálpolitikai töltet sem. Noha maga nem írta le a prédikációit, az őt mélységesen tisztelő Bornemisza Anna parancsára lejegyezték őket. Tudjuk, hogy ő is vallotta a kettős Antikrisztus tételét, azaz a pápát – a katolicizmust – és az Oszmán Birodalmat is az ördögtől

91 SIMONFI (1914) 112–113.

valónak tekintette.⁹² Bornemisza Anna korábban már említett szavai azonban azt mutatják, hogy Erdély erősen vallásos református vezetői, talán a Báthory Zsófia által vezetett rekatalizációs folyamatot látva is, a török vazallitást védőhálóként is tudták értelmezni a bécsi udvar katolicizmusával szemben.

A portai diplomácia struktúrája

A Bíró Vencel által összeállított követlistából összegezve megállapítható, hogy az Apafi-kori portai diplomácia döntő mértékben Háromszékről származó követekre épült. A fejedelem uralma alatt szinte mindvégig két székely főtiszt állt az élén, hídvégi Nemes János és sepsiszentgyörgyi Daczó János. Mindketten háromszékiek, és mindketten elkötelezett reformátusok voltak, emellett pedig szoros rokoni, sógor-sági kapcsolatban is álltak egymással. A kiválasztásuk hátterében számos ok állhat.

Érdekes, hogy vagyont, birtokait és a széken belüli súlyát tekintve egyik család sem tartozott az elit első vonalába, noha a családból már többen töltötték be széki főtisztségeket. A Daczók közül Daczó László a jobbágysai számát tekintve 1614-ben a kilencedik helyen volt a széki nemesek között, a Nemesek pedig nem értek be az első harmincba sem.⁹³ A széki hierarchiában a református Basákon kívül a katolikus Mikesek, Kálnokiak és a Tholdalagiak álltak az élén. Közülük viszont csak zabolai Mikes Kelemen lett főkövet egyszer, később pedig az ő kapcsolatrendszeréhez tartozó Apor István lehetett a követség tagja. A korszak többi követei közül a többség valamilyen kapcsolatban állt Nemes Jánossal vagy Daczó Jánossal, esetleg mindkettőjükkel. A kapcsolatuk azonban nem a követségből fakadt, hanem már azt megelőzően fennállt, több esetben még rokoni kapcsolat is felfedezhető köztük. Nemes Jánosnak már korai követjárásakor írt leveleiben tetten érhető volt a nem az ő érdekkörébe tartozó kapitihák alkalmatlan voltának emlegetése és helyette tehetségesebb követek ajánlása.⁹⁴ Az is bizonyos, hogy a többségük – a két főemberhez hasonlóan – református volt.

Ennek a háromszéki református többségnek oka lehetett egyrészt az, hogy Apafi fejedelem és köre ellensúlyozni próbálta a Háromszékben és az egész Székelyföldet tekintve is egyre komolyabb tekintélyre szert tevő katolikus székely családok befolyását, másrészt pedig Apafi és köre jobban bízott abban, hogy a Portával kapcsolatos elképzeléseiket a hozzájuk felekezetileg is kötődő református követek hű-

92 HEREPEI (1966).

93 BALOGH (2005) 181.

94 TML 4:250.

ségesebben fogják képviselni. Erre a szoros összefonódásra lehet példa a Rozsnyai Dávid által megfogalmazott álom tartalma is. Mindemellett jól látható, hogy az Apafi-kormányzat és Teleki Mihály kancellár szívesen emelte be bizalmi tisztségekbe az erdélyi nemesség második vonalához tartozó családok képviselőit, minthogy jobban bíztak az általuk felemelt – és főképpen hozzájuk kötődő – új elitben, mint az őket kissé lenéző „régí” elit tagjaiban. Apafi – főleg uralma első felében – tartott a török váratlan döntéseitől. Ennek nyilvánvaló oka volt a II. Rákóczi György fejedelemsége végén történt többszöri fejedelmváltás és a Porta ezzel kapcsolatos viselkedése. Ennek a bizonytalanságnak volt a következménye az is, hogy Apafi a portai követeitől reverzálist kért. A követek református volta lehetett olyan elem, ami a fejedelmi bizalmat erősítette.

A követek igyekeztek hűségesen végrehajtani a fejedelmi udvar utasításait a Portán. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a felekezeti különbségek nem számítottak az uralkodóhoz való hűség és a feladat hűséges végrehajtása tekintetében. Apafi fejedelem és túlnyomó többségét tekintve református környezete azonban valószínűleg fontosnak tartotta azt, hogy inkább reformátusok képviseljék őt a portai diplomáciában, hiszen láthatóan elsősorban többségben voltak a más felekezeti társaikkal szemben.

A helyi tapasztalatokkal rendelkező és maguk után írásos forrásokat hagyó szerzők egyöntetű tapasztalata az volt, hogy a török Porta pogány hely, ahonnan mindig hazavágytak, és ahol nem nagyon érezték jól magukat, sőt ahol – európai kollégáikhoz hasonlóan – azok is mindig idegenként mozogtak, akik éveket töltöttek ott.⁹⁵ Az általuk hátrahagyott források sokfélék. Hivatalos követjelentés és a fejedelemnek vagy Teleki Mihálynak, esetleg másnak írt levelek vannak közöttük többségben, de akadnak naplók vagy emlékiratok, végrendeletek is. Noha valószínű, hogy az itt szereplő megállapítások egy része toposz vagy politikai vélemény, a sokféle forrásban egyöntetűen megjelenő gondolatokról mégis feltehetjük, hogy nem pusztán a szokást követve íródtak. A követek között számos művelt és önálló gondolkodású diplomata volt. Baló Mátyás például, aki itineráriumában minden környezetét kritikusan szemlélte, nagyon negatívan fogalmazott az általa megismert baranyai emberekről.⁹⁶ Arra következtethetünk tehát, hogy őszinte véleményét nem igazította volna pusztán a korszellem által megkövetelt formákhoz. Kármán Gábor egy helyütt fel is vetette azt a sajátosságot, hogy míg a nyugati diplomatákhoz a szolgálati idejük végeztével több esetben köthető az ún. turcica irodalom megalkotása, ez

95 KÁRMÁN (2008) 29–48.

96 VERESS (1899).

Erdély követei esetében egyáltalán nem fordult elő.⁹⁷ Az erdélyi portai adminisztráció tagjai tehát még évekkel a Portán töltött idő után sem távolodtak el a korábbi, negatív élményeiktől, amelyeket írásba is foglaltak.

Feltehetjük a kérdést, hogy akkor vajon miért vállalták a sok rosszat azok, akik – mint például Rozsnyai Dávid is – hosszú éveket szolgáltak Drinápolyban vagy Konstantinápolyban. A válasz a források alapján az lehet, hogy a portai követi szolgálat a felemelkedés lehetőségével járt. Ez az út a székelyek számára elsősorban Bethlen Gábor fejedelemsége alatt nyílt meg, és Apafi Mihály uralma idejére már bejáratott karrierútvonallá vált. Megtörténhetett, hogy még a székely nemesek számára is nagy karrierugrást eredményezett a sikeres portai szereplés. Ez történt Nemes János esetében is, aki 1667-ben Apafi legkényesebb ügyét simította el, és vált ezáltal a fejedelem és Teleki Mihály bizalmasává.⁹⁸ A felemelkedés reménye minden bizonnyal nagyobb súllyal esett a latba a követeknél, mint a portai körülmények ellenséges vagy kényelmetlen volta.

Hídvégi Nemes János a naplójában ugyan megváltoztathatatlan tényként rögzítette a „győzhetetlen hatalmas török császár”⁹⁹ uralmát, mégis így könyörgött 1668 januárjának elején évkezdő imádságában: „Úr Isten, [...] vigy ki innen e pogány nemzetség közül a mi édes hazánkba, hogy szerelmesinkkel és jóakaróinkkal együtt a te házában dicsérhessünk tégedet, amen.”¹⁰⁰ Kubinyi László, aki 1677-ben volt kapitli, Apafi Mihálynak írt levelében így fogalmazott: „ezen az unalmas, Isten nélkül való pogányok földjén, az holott sem atyafiság, sem kereszténység, sem semmi könyörületesség nincsen”.¹⁰¹ Általános vélemény volt a kapitlihák között, hogy Konstantinápoly „Sodománál régen Sodomább és fertelmesebb város”.¹⁰² Az egyik legtöbbször követségbe utazó küldött, Rozsnyai Dávid még ennél is keményebben fogalmazott a végrendeletében, amikor utódainak azt hagyta útmutatásul, hogy „[i]nkább menjenek napnyugatra két esztendeig cipellőt tisztítani, mintsem napkeletre harminc esztendeig koronát aranyozni”.¹⁰³ Természetesen nem tudhatjuk, hogy az idézet nem csupán költői fordulat volt-e. Az viszont mindenképpen elgondolkodtató, hogy az erdélyi követek különböző típusú privát forrásaikban teljesen egyöntetűen pogánynak, sőt ördöginek vagy gonosznak látták az oszmán környezetet és azokat, akik között mozogtak. A Sárospatakon tanult, művelt református Baló Má-

97 KÁRMÁN (2008) 36.

98 TML 4:163–164.

99 NEMES (1902–1903) 397.

100 NEMES (1902–1903) 532.

101 Okmánytár 5:452.

102 BÍRÓ (1921) 93.

103 ROZSNYAI (1867) 260.

tyás az itineráriumban ebeknek nevezte a vendéglátóit.¹⁰⁴ A Porta vazallusaként létező Erdély követei még másfél század közös múlt után is idegenként mozogtak abban a közegben, amit ők pogánynak, keletnek és Sodomának tekintettek, és a kettős Antikrisztus tanításán felnövekedve igyekeztek fejedelmük és hazájuk ügyét képviselni.

Az Apafi-korban a portai politika egy szűk kör kezébe került, amelyet talán könnyebb volt irányítani, és amely kétségtelenül többségében református székelekből állt. Apafi Mihály – aki a portai politizálásban kevésbé volt tehetséges és merész, mint az ezt professzionálisan működtető Bethlen Gábor – különösen is fontosnak tartotta, hogy a török ügyek intézői hozzá és elképzeléseihez feltétlenül hűségesek legyenek. A portai segítséggel megjelenő trónkövetelő, főleg Apafi uralmának első felében, sokak számára reális veszélynek látszott.¹⁰⁵ Talán ezért került egy, a hűségét már bizonyított csoport kezébe a török diplomácia képviselője.¹⁰⁶ A református felekezethez tartozás minden bizonnyal növelte a református fejedelem bizalmát, ugyanakkor az is tény, hogy a követek többsége beletartozott Nemes János és Daczó János kapcsolati hálójába. Nemes és Daczó a székelyföldi református nemesek vezetőinek számítottak, felekezeti tudatuk tehát több volt pusztán meghatározottságnál. Ez a felekezeti identitás a forrásokban is látható módon befolyásolta őket és a körükhöz tartozókat akkor is, amikor követként szolgálták a fejedelmet.

A portai diplomáciai kar kiválasztásában Apafi Mihály elsődleges szempontja a feltétlen bizalom volt. A felekezeti meghatározottság ebbe a szempontrendszerbe tartozhatott, hiszen tudjuk, hogy a 17. század református erdélyi fejedelmei általában bizalmatlanok voltak a katolikus tisztviselőkkel szemben, potenciális bécsi ügynököket, esetleg csak szimpatizánsokat látva bennük. Apafit ugyan a török nevezte ki Erdély élére, de ő maga folyamatosan tartott a Portától, ezért még elődei-nél is óvatosabb volt. A követek, kapitihák, deákok köre bizonyosan egy szűkebb közegből rekrutálódott, ami egyrészt a korábbi bizalmi szempontból történhetett, másrészt pedig a diplomácia élére került Nemes János és Daczó János sikeres lobbitevékenységének eredménye lett, akik a saját klientúrájukat hozták helyzetbe, és ezáltal adtak nekik felemelkedési lehetőséget.

104 VERESS (1899) 309.

105 TML 4:206.

106 Ez a bizalmon alapuló kiválasztás különösen a Béli Pál nevéhez köthető, összeesküvésnek nevezett események után vált láthatóvá, amikor Mikes Kelemen és Apor István személyében ugyan katolikusok jártak a Portán, viszont pontosan azok, akik szerepet játszottak Béli és társai leplezésében és börtönbe juttatásában (BALOGH 2016).

Rövidítések

EKK = *Erdélyi Királyi Könyvek*, 35 köt. In: *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi Királyi Könyvek*, szerk. Gyulai Éva [DVD-ROM] (Budapest: Arcanum, 2005).

EOE = *Erdélyi országgyűlési emlékek*, 21. köt., szerk. Szilágyi Sándor (Budapest: MTA, 1875–1898).

Okmánytár = *Török-magyarokori állam-okmánytár*, 7 köt., szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor (Budapest: Eggenberger, 1868–1872).

SÁL = Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy).

SzOkI = *Székely Oklevéltár*, 8 köt., szerk. Szabó Károly, Szádeczky Kardoss Lajos és Barabás Samu ([Budapest: MTA, 1872–1934).

TML = *A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára: Teleki Mihály levelezése, 1656–1679*, 8 köt., szerk. Gergely Sámuel (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1905–1926).

Hivatkozott művek

APAFI Mihály (1900) *I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről*, szerk. Tóth Ernő (Kolozsvár: EME).

BALÁS Ilona (1918) *Bornemisza Anna fejedelemasszony élete és kora* (Gyoma: Kner Nyomda).

BALOGH Judit (2005) *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében* (Kolozsvár: EME).

BALOGH Judit (2016) Apor István felemelkedésének állomásai. In: Horn Ildikó et al., szerk., *Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, 2. köt. (Budapest: L'Harmattan) 2:387–416.

BETHLEN Miklós (1980) *Élete leírása magától*. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szerk. V. Windisch Éva (Budapest: Szépirodalmi) 399–1242.

BINDER Pál (1983) *Utazások a török birodalomban* (Bukarest: Kriterion).

BÍRÓ Vencel (1921) *Erdély követei a Portán* (Kolozsvár: Minerva).

CSÁKI Árpád (2008) „Kapikiha vala Székely Mojses”: Egy háromszéki diplomata I. Apafi Mihály fejedelem idejében, *Acta Siculica* [2], 287–294.

CSORBA Dávid (2001) A martonfalvi-tanítványok és a református pietizmus szellemi horizontja, *Irodalomtörténet* 32, 576–593.

ELEKES Mihály (1905) *Rozsnyai Dávid élete és művei* (Szeged: Traub).

HEREPEI János (1966) Tofeus Mihály (1650–51). In: Herepei János, *Apáczai és kortársai: Herepei János cikkei* = Keserű Bálint, szerk., *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, 2. köt. (Szeged–Budapest: MTA KESZ) 75–82.

- KÁRMÁN Gábor (2006) Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban, *Sic itur ad Astra* 18:1–2, 155–182.
- KÁRMÁN Gábor (2008) „Átkozott Konstantinápoly»: Törökkép Erdély 17. századi portai követségén.” In: G. Etényi Nóra és Horn Ildikó, szerk., *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban* (Budapest: L'Harmattan) 29–48.
- KÁRMÁN Gábor (2011) Die beiden Hochzeiten des Zsigmond Rákóczi: Die Selbstdarstellungsmöglichkeiten des Fürstentums Siebenbürgen in Rahmen der dynastischen repräsentativen Öffentlichkeit Mitteleuropas nach dem Dreißigjährigen Krieg. In: Csaplár-Degovics Krisztián és Fazekas István, szerk., *Geteilt – Vereinigt: Beiträge zur Geschichte des Königreichs Ungarn in der Frühneuzeit, 16.–18. Jahrhundert* (Berlin: Osteuropa-Zentrum Berlin) 303–328.
- KÁRMÁN Gábor (2013) *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században: Harsányi Nagy Jakab élete* (Budapest: L'Harmattan).
- KÁRMÁN Gábor (2015) *A Seventeenth-Century Odyssey in East Central Europe: The Life of Jakab Harsányi Nagy* (Leiden–Boston: Brill).
- KEREKES Dóra (2004) A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején, *Századok* 148, 1189–1228.
- KRISTÓF György (1930) II. Apafi Mihály fejedelem könyörgéses könyve, *Erdélyi Múzeum* 35, 49–68.
- LÉNÁRT József (1881) Nemes János követjelentése, 1667, *Történelmi Tár* 4, 386–390.
- MOLNÁR István (1909) *Rozsnyai Dávid török deák* (Budapest: Stephaneum).
- NEMES János (1902–1903) *Hídvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről*, 1–4. rész, szerk. Tóth Ernő, *Történelmi Tár* ú.f. 2, 231–263, 375–411, 528–574 és ú.f. 3, 83–98.
- ROZSNYAI Dávid (1867) *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*, szerk. Szilágyi Sándor (Pest: Akadémiai).
- R. VÁRKONYI Ágnes (1984) *Erdélyi változások: Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában, 1660–1711* (Budapest: Magvető).
- SIMONFI János (1914) Rozsnyay Dávid naptári följegyzései, *Erdélyi Múzeum* 9, 108–126.
- SIPOS Gábor (2000) *Az Erdélyi Református Főkonisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*. (Kolozsvár: EME).
- S. SÁRDI Margit (2014) *Napló-könyv: Magyar nyelvű naplók 1800 előtt* (Budapest: Attraktor).
- SZÁDECZKY Béla, szerk. (1911) *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása*, 1. köt.: *Bornemisza Anna gazdasági naplói, 1667–1690* (Budapest: MTA).
- SZÁDECZKY KARDOSS Lajos (1927) *A székely nemzet története és alkotmánya* (Budapest: Franklin; repr. Budapest: Históriaantik, 2011).
- SZILÁGYI Sándor (1866) *Erdélyország története tekintettel mivelődésére*, 2 köt. (Pest: Heckenast; repr. Budapest: Históriaantik, 2012).
- TAVASZY Sándor (1943) *A két Apafi fejedelem* (Kolozsvár: EME).

THALLÓCZY Lajos (1881) Az öreg Apafi könyvtára, *Magyar Könyvszemle* 6, 121–134.

TÜDŐS S. Kinga (1998) *Székelly főnemesi életmód a XVII. század alkonyán* (Bukarest–Kolozsvár: Kriterion).

TÜDŐS S. Kinga (2003) *Erdélyi testamentumok*, 2 köt. (Marosvásárhely: Mentor).

VERESS Endre (1899) Baló Mátyás kapitliha itinerariuma, *Történelmi Tár* 22, 309–316.